TALABA TYUTOR ORASIDAGI SOTSIOMETRIK MUNOSABATLAR: TA'LIM OLUVCHILARDA MARGINAL MADANIYATGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATI SIFATIDA

Namozova Madina Toyir qizi
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
3- bosqich doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talaba va tyutor o'rtasidagi sotsiometrik munosabatlarning ta'lim oluvchilarda marginal madaniyat ta'siriga qarshi ijtimoiy va ma'naviy immunitetni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Pedagogik hamkorlikni rivojlantirishning samarali mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tyutor, talaba, sotsiometriya, marginal madaniyat, immunitet, pedagogik hamkorlik.

Аннотация. В статье рассматривается роль социометрических отношений между студентом и тьютором в формировании устойчивости обучающихся к влиянию маргинальной культуры. Раскрываются механизмы эффективного педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: тьютор, студент, социометрия, маргинальная культура, педагогическое взаимодействие, иммунитет.

Abstract. The article examines the role of sociometric relations between students and tutors in developing resistance to the influence of marginal culture. Effective mechanisms of pedagogical cooperation are analyzed.

Keywords: tutor, student, sociometry, marginal culture, educational immunity, pedagogical cooperation.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida talabalarning nafaqat bilim, balki ijtimoiy-psixologik va ma'naviy jihatdan rivojlanishi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Globalizatsiya jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda turli madaniy ta'sirlarning kuchayishi yoshlar ongida turlicha qarashlar va qadriyatlar shakllanishiga olib kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan, talabalarda sog'lom ijtimoiy muhitni yaratish, ularni zararli va marginal madaniy oqimlardan himoya qilish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda talaba va tyutor o'rtasidagi sotsiometrik munosabatlar alohida ahamiyatga ega. Sotsiometriya asosida shakllanadigan ijtimoiy aloqalar guruh ichida-

gi ishonch, o‘zaro hurmat, kommunikativ faollik va ijtimoiy maqomni belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Tyutor esa faqat bilim beruvchi emas, balki talabalarning ijtimoiy-psixologik muhitini boshqaruvchi, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, talabalarda marginal madaniyatga qarshi immunitetni shakllantirish zamonaviy ta’limning muhim vazifalaridan biridir.

Marginal madaniyat elementlari yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, ularning qadriyatlar tizimini izdan chiqarishi mumkin. Bunday holatlarning oldini olishda sog‘lom sotsiometrik muhit, ijobiy guruh di- namikasi hamda tyutorlik faoliyatining samarali tashkil etilishi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, talaba va tyutor o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlarni ilmiy asosda o‘rganish orqali ta’lim oluvchilarda ijtimoiy immunitetni shakllantirish mexanizmlarini aniqlash, ularning ma’naviy barqarorligini mustahkamlash hamda ta’lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari kengayadi. Shundan kelib chiqib, ushbu tadqiqotda talaba va tyutor o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlarning mazmun-mohiyati, ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda marginal madaniyatga qarshi immunitetni shakllantirishdagi imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Talabalarda marginal madaniyatga nisbatan immunitetni shakllantirish bugungi globallashuv va raqamli axborot oqimlari keskin kuchaygan sharoitda dolzarb pedagogik vazifalardan biridir. Bu jarayon faqat ma’lumot berish yoki targ‘ibot bilan cheklanib qolmaydi, balki talabaning ichki qarashlari, qadriyatlari, ijtimoiy pozitsiyasi va tanlov madaniyatini shakllantirishni talab etadi. Aynan shu nuqtada ta’lim oluvchilar va tyutor o‘qituvchilar o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki talaba qaysi axborotni qabul qilishi, qaysi qadriyatni ichki mezon sifatida tanlashi ko‘p jihatdan u yashayotgan ijtimoiy- psixologik muhit, ya’ni o‘quv jarayonidagi munosabatlar tizimiga bog‘liq bo‘ladi.

Sotsiometrik munosabatlar deganda, ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro tanlov, yaqinlik, ishonch, hurmat, qabul qilish yoki rad etish kabi ijtimoiy-psixologik aloqalar tushuniladi. Bu tushuncha ilmiy jihatdan Jacob Levy Moreno tomonidan asoslab berilgan bo‘lib, guruh ichidagi munosabatlarning ichki tuzilishini aniqlashga xizmat qiladi. Oliy ta’lim muhitida esa bu munosabatlar talaba–tyutor, talaba–talaba va tyutor–guruh o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur aloqalar qanchalik ijobiy, ochiq va ishonchga asoslangan bo‘lsa, talabalarda sog‘lom ijtimoiy immunitetni shakllantirish shunchalik samarali kechadi.

Marginal madaniyatga nisbatan immunitet deganda, talabaning yot, destruktiv, ijtimoiy qadriyatlarga zid yoki shaxsiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi madaniy oqimlarga nisbatan tanqidiy va ongli munosabatda bo'lish ko'nikmasi tushuniladi. Bu immunitet shunchaki "rad etish" emas, balki tahlil qilish, solishtirish, baholash va ongli tanlov qilish kompetensiyasiga asoslanadi. Bunday kompetensiya esa faqat bilim asosida emas, balki ijtimoiy muloqot va o'zaro ta'sir jarayonida shakllanadi. Shu sababli tyutor va talaba o'rtasidagi munosabatlar bu jarayonning markaziy omillaridan biri hisoblanadi.

Talaba va tyutor o'rtasidagi sotsiometrik munosabatlarning vujudga kelishi bir necha omillarga bog'liq. Avvalo, bu tyutorning kommunikativ uslubi bilan belgilanadi. Agar tyutor talabaga nisbatan hurmat bilan yondashsa, uning fikrini tinglasa, savollariga ochiq javob bersa va muhokama jarayonida tenglik prinsipini saqlasa, talaba unda ishonch hissini shakllantiradi. Aksincha, buyruqbozlik, keskin tanqid, fikrni inkor etish yoki befarqlik munosabati talabada yopilish, passivlik va ichki qarshilikni vujudga keltiradi. Natijada u tyutor ta'sirini qabul qilmaydi, tashqi axborot manbalariga ko'proq moyillik bildiradi.

Sotsiometrik munosabatlarning shakllanishida yana bir muhim omil — bu guruh ichidagi ijtimoiy muhitdir. Talabalar o'zaro qanchalik yaqin, bir-biriga nisbatan hurmatli va qo'llab- quvvatlovchi bo'lsa, ular o'rtasida sog'lom muloqot muhiti yuzaga keladi. Bunday muhitda marginal g'oyalar yoki destruktiv qarashlar tezda tanqidiy muhokamaga tortiladi, ya'ni jamoaning o'zi ichki "filtr" vazifasini bajaradi. Agar guruhda ijtimoiy ajralish, kichik yopiq guruhlar, rad etish yoki konfliktlar ustun bo'lsa, ayrim talabalar o'zlarini chetda qolgan shaxs sifatida his qiladilar. Natijada, ularda salbiy madaniy oqimlarga moyillik kuchayadi. Ko'rinib turibdiki, ushbu o'rinda, sotsiometrik munosabatlar bu yerda nafaqat aloqa shakli, balki ijtimoiy himoya mexanizmi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Talaba–tyutor munosabatlarining ifodalanishi turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, bu o'zaro ishonch darajasida ko'rinadi. Talaba tyutorga o'z fikrini erkin ayta olishi, shaxsiy muammolarini muhokama qila olishi, bahsli masalalarda o'z pozitsiyasini himoya qila olishi kabilarning barchasi sotsiometrik munosabatning sifat ko'rsatkichidir. Ikkinchidan, talaba-tyutor munosabatlarida kommunikativ faollik kommunikativ faollik muhim ahamiyatga ega. Agar talaba dars yoki trening jarayonida faol ishtirok etsa, savollar bersa, muhokamalarda qatnashsa, bu uning o'zini ijtimoiy jihatdan qabul qilingan deb his qilayotganidan dalolat beradi. Uchinchi ko'rsatkich - bu psixologik xavfsizlik hissidir. Zamonaviy pedagogikada mazkur tushuncha Amy Edmondson tomonidan keng yoritilgan bo'lib, unda shaxs xato qilishdan

qo‘rqmasdan o‘z fikrini, tanqiddan cho‘chimay ifoda eta olishi zaruriy shart sifatida qaraladi. Aynan shunday muhitda talaba turli madaniy oqimlarni erkin tahlil qiladi va ongli ravishda baholaydi.

Talabalarda marginal madaniyatga qarshi immunitetni shakllantirish jarayonida sotsiometrik munosabatlar bir necha funksiyani bajaradi. Birinchidan, ular axborotni qabul qilish filtri vazifasini bajaradi. Talaba tyutor bilan ishonchli munosabatda bo‘lsa, u berilgan ma’lumotni chuqurroq qabul qiladi, unga tanqidiy yondashadi va shaxsiy ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, mazkur munosabatlar identifikatsiya mexanizmini qo‘llash imkonini beradi. Talaba ko‘pincha o‘zi hurmat qiladigan shaxsning qarashlarini qabul qiladi. Agar tyutor shaxs sifatida namuna bo‘la olsa, uning qadriyatlari talabada ichki mezon sifatida shakllanadi. Uchinchidan, sotsiometrik munosabatlar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash funksiyasini bajaradi. Talaba o‘zini jamoa a’zosi sifatida his qilsa, u tashqi salbiy ta’sirlarga kamroq beriladi.

Mazkur munosabatlarni rivojlantirish jarayonida tyutorning roli nihoyatda muhimdir. U ta’lim jarayonini faqat bilim berish bilan cheklamasdan, balki ijtimoiy muloqotni tashkil etuvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bunda bir necha pedagogik yondashuvlar muhim hisoblanadi. Avvalo, ochiq muloqot muhiti yaratilishi zarur. Talabalarga o‘z fikrini erkin bayon qilish, turli qarashlarni solishtirish, bahs-munozaraga kirishish imkoniyati yaratilishi lozim. Ikkinchidan, refleksiv muhokamalar tashkil etilishi muhim. Masalan, turli madaniy oqimlar, ijtimoiy tarmoqlardagi trendlar, global madaniy ta’sirlarga bag’ishlab tahliliy suhbatlar o‘tkazish talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Uchinchidan, hamkorlikdagi faoliyat, ya’ni guruhli loyiha ishlari, debatlar, case-study usullari orqali talabalarning o‘zaro aloqalari mustahkamlanadi. Bu esa sog‘lom sotsiometrik muhitni shakllantiradi.

Shuningdek, tyutor individual yondashuvni ham unutmasligi kerak. Har bir talabaning ijtimoiy maqomi, psixologik holati va kommunikativ faolligi turlicha bo‘ladi. Ayrim talabalar liderlikka moyil bo‘lsa, boshqalari kamgap bo‘lishi mumkin. Shu sababli tyutor barcha talabalarni jalb etadigan metodlardan foydalanishi, chetda qolayotgan talabalarni ham faol muhokamaga jalb etishi zarur. Bu orqali guruh ichidagi sotsiometrik muvozanat tiklanadi va har bir talaba o‘zini jamoaning muhim a’zosi sifatida his qiladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda marginal madaniyatga nisbatan immunitetni shakllantirish jarayoni murakkab, ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, unda sotsiometrik munosabatlar markaziy o‘rin tutadi. Talaba va tyutor o‘rtasidagi ishonch, hurmat va ochiqlikka asoslangan munosabatlar talabaning tanqidiy fikrlashini, ongli tanlovni amalga

oshirish imkoniyatini va ijtimoiy barqarorligini rivojlantiradi. Shu bois zamonaviy ta’lim tizimida tyutor nafaqat bilim beruvchi, balki talabaning ijtimoiy va madaniy immunitetini shakllantiruvchi muhitni yaratuvchi yetakchi pedagogik subyekt sifatida namoyon bo‘lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Yoshlar siyosatini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim tizimini rivojlantirish chora- tadbirlari to‘g‘risida. — Toshkent, 2020.

2. Nishonova Z. T. Yoshlar psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2021. — 300 b.

3. Ryan R. M., Deci E. L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. — New York: Guilford Press, 2021. — 750 p.

4. Hargreaves A. “Leading from the Middle: Spreading Learning, Well-Being, and Identity Across Education Systems.”New York: Routledge, 2021-280 p.

5. Зимняя И. А. Педагогическая психология. — Москва: Юрайт, 2022. — 480 с.

6. Rasulov A. Sh. Talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish metodikasi. — Toshkent, 2022. — 210 b.

7. Qodirov B. R. Ijtimoiy psixologiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2023. — 275 b.

8. Karimova D. U. Ta’lim jarayonida ijtimoiy-psixologik muhit. — Toshkent, 2023. — 225 b.

9. Xolboyev N. M. Tyutorlik faoliyatining pedagogik asoslari. — Toshkent, 2024. — 190 b.